

Особливості формування культури здоров'я школярів в Польщі: історичний аспект

Єрмакова Т.С.

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Анотації:

Мета: аналіз прогресивних ідей формування культури здоров'я та зміцнення здоров'я школярів у педагогічних поглядах діячів минулого. **Матеріал:** проведено аналіз більше 30 джерел наукової та педагогічної літератури. **Результати:** встановлено, що зародження педагогічних ідей у Польщі відбулося в епоху Відродження, чому сприяли відкриті перші школи та Краківський університет, що дали суспільству та світові великих науковців та педагогів. Саме в цей час педагоги, лікарі, гуманісти Польщі виявляли значний інтерес до охорони, збереження та зміцнення здоров'я, а також фізичного виховання підростаючих поколінь, намагаючись виховати здорових та активних людей. **Висновки:** плеяда педагогів, лікарів Польщі збагатили світ знаннями про формування та збереження здоров'я дітей і молоді не тільки засобами фізичного виховання, а й дотриманням правил гігієни, правильного харчування та загартовування, тим самим надавши терміну «культура здоров'я» більш широкого значення.

Ключові слова:

культура здоров'я, фізичне виховання, гігієнічне виховання, розвиток, формування, Польща, особистість, здоров'я.

Єрмакова Т.С. Особенности формирования культуры здоровья школьников в Польше: исторический аспект. Цель: анализ прогрессивных идей формирования культуры здоровья и укрепления здоровья школьников в педагогических взглядах деятелей прошлого. **Материал:** проведен анализ более 30 источников научной и педагогической литературы. **Результаты:** установлено, что зарождение педагогических идей в Польше произошло в эпоху Возрождения, чему способствовали открыты первые школы и Краковский университет, которые дали обществу и миру великих ученых и педагогов. Именно в это время педагоги, врачи, гуманисты Польши проявляли значительный интерес к охране, сохранению и укреплению здоровья, а также физическому воспитанию подрастающих поколений, пытаясь воспитать здоровых и активных людей. **Выводы:** плеяда педагогов, врачей Польши обогатили мир знаниями о формировании и сохранении здоровья детей и молодежи не только средствами физического воспитания, но и соблюдением правил гигиены, правильного питания и закаливания, тем самым предоставив термину «культура здоровья» более широкое значение.

культура здоровья, физическое воспитание, гигиеническое воспитание, развитие, формирование, Польша, личность, здоровье.

Iermakova T.S. Peculiarities of forming health culture of pupils in Poland: historical aspect. Purpose: analysis of progressive ideas of forming health culture and school health promotion of pupils in teacher attitudes figures of the past. **Material:** an analysis of more than 30 sources of scientific and educational literature. **Results:** it was found that the generation of pedagogical ideas in Poland took place in the Renaissance, helped open the first school and the University of Cracow that gave the society and the world of great scientists and educators. It was at this time teachers, doctors, humanists of Poland, who showed great interest in the protection, preservation and promotion of health and physical education of the rising generation, trying to raise healthy and active people. **Conclusions:** the galaxy of teachers and doctors of Poland enriched world knowledge about the formation and preservation of the health of children and young people not only means of physical training, but also compliance with the rules of hygiene, nutrition and hardening, thereby giving the term "culture of health" a broader meaning.

health culture, physical education, hygiene education, development, forming, Poland, personality, health.

Вступ.

Розв'язання проблем формування культури здоров'я спонукає науковців і практиків до пошуку, аналізу і використанню позитивних тенденцій щодо формування позитивного ставлення зростаючого покоління до власного здоров'я та здоров'я оточуючих.

В усі часи піклування про здоров'я дітей було частиною політики будь-яких народів та завжди відносилось до пріоритетних завдань щодо зміцнення національної єдності, укріплення або розширення територіальних поселень, розвитку систем виховання підростаючого покоління. Ідеї всебічного й гармонійного розвитку дитини з віку в вік поступово втілювались у життя та додавали народам і націям з фізично загартованими захисниками своєї вітчизни все більше переваг у економічному піднесенні держави. Позитивні та ефективні підходи до зміцнення здоров'я дітей втілювались у життя і закладали основи системи фізичної культури з урахуванням національних особливостей виховання.

Аналіз літературних джерел дає підстави констатувати, що проблема формування культури здоров'я особистості в Польщі протягом майже усієї історії існування країни була в центрі уваги не лише педагогів, а й лікарів. Тому це дає підстави вважати актуальним і

своєчасним дослідження їх педагогічного спадку.

Робота виконана згідно плану НДР Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Мета, завдання роботи, матеріал і методи.

Мета роботи – аналіз прогресивних ідей формування культури здоров'я та зміцнення здоров'я школярів у педагогічних поглядах діячів минулого.

Результати дослідження.

Розвиток педагогічної думки Польщі пов'язаний із відкриттям перших шкіл (XII-XIII ст.) та Краківського університету у 1364 р., не дивлячись на те, що країна має більш ніж тисячорічну історію свого існування.

Проблеми виховання та освіти у середньовічній Польщі не мали самостійного характеру, а лише були складовою філософських та релігійних навчань та розглядалися у трактатах, що присвячувалися різним галузям науки та практики. Лише у XV ст. з'являються перекладені твори, у яких зверталася увага на проблеми виховання школярів.

На розвиток педагогічної думки Польщі XVI-XVII ст. впливали праці відомих в усій Європі науковців того часу Г. Галілея, Т. Кампанелли, Р. Вольфганга та інших. Особливе значення мали праці відомого англійського філософа Ф. Бекона, який у своїх творах піддав гострій критиці сучасну школу.

Із відкриттям Краківського (Ягеллонський) універ-

ситету пов'язана діяльність науковців та викладачів, які зробили значні відкриття в галузі педагогічної думки та праці яких згодом стали відомими у польських та зарубіжних наукових колах.

Одним із перших пропагандистів фізичного виховання дітей та молоді як засобу збереження й зміцнення здоров'я, дотримання гігієни та зовнішнього вигляду тіла на польських землях був лікар і філософ, професор Ягеллонського університету в м. Кракові С. Петриці. Погляди вченого щодо проведення занять фізичного виховання можна вважати новаторськими у Польщі епохи Відродження. Адже, насамперед, С. Петриці висунув вимоги до спеціаліста – учителя, який має враховувати психологічні та фізіологічні особливості учнів, бути добре обізнаним у всіх засобах фізичного виховання та розумітися на особливостях харчування школярів. Науковець стверджував, що фізичні вправи формують в учнів дисциплінованість та взаємодопомогу [16; 25].

С. Петриці вважав, що держава має бути відповідальною за шкільну справу, за гарне виховання дітей, які є майбутнім держави. У свою чергу, родина не повинна знаходитися осторонь.

Певне значення для створення польської системи фізичного виховання мали погляди видатного письменника, публіциста і реформатора А. Моджевського, який звертав особливу увагу на дитинство як найважливіший етап розвитку людини. На його думку, звичаї та цінності, прищеплені в цьому періоді життя, будуть основою для більш пізнього правильного та чесного життя [11].

Про необхідність фізичного виховання як важливого засобу зміцнення здоров'я і покращення фізичної підготовленості молоді писали М. Рей та відомий гуманіст і лікар В. Очко. Зокрема, М. Рей у своїх працях указував на обов'язки систематичні виконання фізичних вправ молоді, починаючи з дитинства [20]. В. Очко обґрунтував значення фізичних вправ та правильного харчування не тільки як засобів профілактики, а й лікування більшості хвороб. До того ж, В. Очко вважається засновником лікувальної фізкультури в Польщі [15].

У епоху Просвітництва були розроблені нові ідеї і концепції оздоровчого спрямування у вихованні дітей і молоді, що передбачали обов'язкове застосування засобів фізичного виховання.

Так, ідеї формування культури здоров'я школярів пов'язані з іменем Г. Пірамовіча – лікаря-педіатра, який досліджував феномен здоров'я як найвищу цінність людства, підкреслюючи, що воно є умовою щастя і кріпкого тіла. Він розглядав турботу за тілом із двох позицій – розвиток фізичних сил дітей для підтримки здоров'я та вправи, що складають зміст здоров'я – особиста гігієна, харчування, розумова праця та загартування [14].

Г. Пірамовічем було висловлено вимоги до вчителя, до яких входили питання здоров'я та фізичного виховання. До того ж, він указав на роль учителя у пропаганді та поширенні оздоровчої культури, та вперше

підкреслив необхідність підтримання самим учителем власного здоров'я. Він один із перших звернув увагу на необхідність фізичного виховання жінок. Він вважається одним з ініціаторів шкільного гігієнічного виховання у Польщі [17].

Вагомий внесок у становлення й поширення фізичного виховання школярів у Польщі зроблено відомими реформаторами фізичного виховання – Е. Снядецьким, який об'єднав лікарські знання з потребами виховання та вважається послідовником Г. Пірамовіча; указував на необхідність людини прагнути до гармонійного розвитку сильного тіла.

Е. Снядецький перший сформулював основні правила керування процесом фізичного та психічного розвитку людини на науковому рівні, а також обґрунтував потребу застосування фізичних занять у процесі виховання молодого покоління [1]. Метою фізичного виховання, на думку Е. Снядецького, «є таке виховання людини, щоб усі частини його тіла були гармонійні і міцні, усі почуття добрі, усі тілесні органи досконалі» [23].

Е. Снядецького можна назвати провісником методики оздоровчої освіти, адже його програма гігієнічних знань була представлена в такому періодичному виданні, як «Вільнюський щоденник» (1805 р., номер 1), яке було одним із провідних видань тогочасної Польщі.

Крім занять фізичними вправами Е. Снядецький рекомендував для зміцнення здоров'я широко застосовувати процедури загартування, а також забезпечувати тісний контакт дітей із природою. До речі, ця класифікація не втратила своєї актуальності до наших часів [23; 8].

Подібні ідеї були також висловлені відомим лікарем, учителем та пропагандистом шведської гімнастики Е. Мадейським, який у своїх працях аналізував оздоровчу цінність гімнастики, наголошував на необхідності запровадження її до шкільних програм, вивчав її вплив на організм людини [13].

Публікації Е. Мадейського для тих часів мали новаторський характер, тому що автор переконливо обґрунтував з позиції лікаря оздоровчо-розвивальну функцію фізичних вправ, а також показав тісний зв'язок фізичного виховання з усебічним розвитком особистості людини. Він віддавав пріоритет шведській гімнастиці (оздоровлення, створення та зміцнення здоров'я фізичними вправами через розвиток удосконалення форм людського тіла і відчуття прекрасного) і критикував німецьку гімнастику (збереження та зміцнення здоров'я через швидкість, точність і впевненість рухів, розумову працю), яка, на його думку, не відповідала потребам дітей та молоді, що навчаються у школах [13].

На розвиток польської системи фізичного виховання молоді значний вплив мали погляди та діяльність Г. Йордана, завдяки чому в систему шкільного навчання було запроваджено уроки гімнастики та медичної допомоги, організовано курси для вчителів фізичного виховання в Ягеллонському університеті [4].

Науковцями (Е. Зоб, А. Красускі та ін.) XIX століття було визначено, що рухова активність була основою фізичного виховання та, з огляду на її терапевтичні, профілактичні та здоров'язберезувальні властивості, знаходила своє відображення в різноманітних фізичних програмах.

Медичні науки були тісно пов'язані з фізичною культурою, але такий зв'язок був спробою дбалості про здоров'я через рух у профілактиці й терапії. Такий діалог і співпраця тривали з давніх давен. Кожна з них мала свою історію, у тому числі й спільні моменти, які представлені в історіографії обох дисциплін. Опрацьована з погляду медицини така концепція знаходила своє розуміння в формах медичної практики, проблемах здоров'я і хвороби. Частина медиків оцінювали рух як засіб тільки терапевтичний та профілактичний, а про рухову активність майже не згадували [24; 9].

Наприкінці XIX – початку XX століття до польських шкіл було впроваджено обов'язкові вправи фізичні в формі лекції з гімнастики та опрацьовано засади програмно-методичних матеріалів шкільного фізичного виховання. Цьому сприяло лікарське і учительське середовище, яке у XIX ст. на публічному з'їзді лікарів і вчителів, педагогічних конгресах та на сторінках фахових медичних і педагогічних журналів «Zdrowiu», «Szkole», «Muzeum» публічно представили своє ставлення до фізичного виховання як засобу зміцнення здоров'я школярів у позашкільній діяльності учнів [22].

Усе це сприяло розвитку позашкільних закладів. Так, починаючи з 1889 року на території Польщі відкриваються Парк доктора Генріка Йордана в Кракові (1889 р.), Сад рухливих ігор імені В.Є. Рауа у Варшаві (1899 р.), Парк Товариства рухливих ігор у Львові (1909 р.); у Варшаві – один із перших Заклад шведської гімнастики та масажу Хелени Кучальської (1892 р.); усесвітньо відоме товариство «Сокіл» (функціонує з 1867 року); спортивні товариства та клуби, туристичні та країнознавчі організації [21]. Такого типу позашкільні заклади мали за мету популяризувати серед дітей шкільного віку рухливі забави, спортивні ігри на відкритому повітрі, організувати спортивні змагання.

Саме в цих організаціях і товариствах розроблялися оригінальні ідеї, концепції та програми, що було впроваджено в освітньо-виховну шкільну систему тогочасної Польщі під егідою фізичного виховання.

Особливу увагу потребує постать С. Копчинського, який був піонером шкільної гігієни та санітарії та увів обов'язковий лікувальний огляд у школи.

Відомий гігієніст розробив концепцію лікарсько-гігієнічного огляду школярів та вказав на можливість реалізації оздоровчих питань в рамках всіх шкільних предметів. Однак, умовою досягнення останнього були педагогічний підхід лікарів та медичні знання вчителів [18].

Усе це стало поштовхом для об'єднання зусиль учителів і гігієністів. Шкільні лікарі, які пройшли

школу С. Копчинського, були настільки проиньті своєю педагогічною думкою, що навіть у часи кризи вони працювали у школах безоплатно. Турбуючись про здоров'я школярів, він проводив лекції про користь здоров'я серед батьків учнів. Він самостійно проводив заняття з фізичного виховання, викладав гігієну та одночасно безкоштовно працював шкільним лікарем.

Особливе місце серед видатних польських педагогів, пропагандистів традицій фізичного виховання належить Е. П'ясецькому – професору Познанського університету, лікарю, громадському діячеві, теоретику фізичного виховання і шкільної гігієни.

Е. П'ясецький був ключовою фігурою на багатьох освітніх міжнародних Європейських заходах, висувуючи свої погляди на розвиток фізичного виховання та фізичних вправ. Починаючи з 1927 р., його запрошують до Секції гігієни в Лізі націй, де він відвідує Англію, Німеччину, Швецію, Італію та Австрію з доповідями щодо походження традиційних ігор, які, на думку науковця, мали визначну роль у культурному, духовному та фізичному становленні особистості [10; 12; 5].

Логічне продовження та розвиток ці ідеї знайшли у працях «Забави й ігри для дітей» (1916 р.), «Вплив тілесних вправ на фізичний розвиток дітей» (1899 р.), «Силкові ігри та ігри для дітей та молоді в історичних, неорієнтованих та регіональних традиціях, в формі усного відтворення» (1916 р.), «Програма для тілесних вправ» (1917 р.).

Видатною постаттю кінця XIX століття була Х. Радлинська – педагог, попередник соціальної педагогіки та основоположник родинної педагогіки здоров'я та оздоровчої освіти. Х. Радлинська була першою в Польщі, хто поєднав соціальну педагогіку з біологічними та медичними науками задля підвищення рівня здоров'я школярів, а також зміцнення їхнього здоров'я.

Обов'язковим компонентом власної розробленої теорії соціальної праці педагог включила «виховання для справ оздоровчих», що полягало у допомозі людям отримувати знання про здоров'я, навчатися отримувати навички, що сприяють здоровому способу життя та підвищують рівень здоров'я, спонукати до підвищення зацікавленості бути здоровим, розповідати про дієвість профілактичних заходів, лікування та реабілітації, а також важливості дотримання гігієнічних заходів.

Наприкінці XIX століття було організовано багато громадських ініціатив для дітей і молоді, метою яких було виховання здорового покоління в патріотичному дусі. З'являється Товариство Літніх Колоній, яке організувало літній відпочинок для дітей незаможних батьків; Варшавське Гігієнічне Товариство, яке розвиває опікунську діяльність на користь дітей та впровадила рекреаційну та виховну діяльність; Інститут Дитячої Гігієни, який надавав лікарську допомогу і поради в галузі гігієни дітей; Товариство Сирітських Гнізд, яке розв'язувало питання соціально де-

задаптованої молоді; Шльонський Виховний Заклад, який реалізовував новаторські виховні програми для дітей і молоді; Товариство Боротьби з Туберкульозом, при яких відкривалися санаторії [19; 6; 2].

Слід відмітити, що особливостями оздоровчої просвіти була популяризація знань через пресу та різноманітні видавничі центри. Наприклад, серед фахових видань, які приділяли значну увагу проблематиці фізичного виховання, слід відзначити: «Огляд педагогічний» (1882-1902 рр., Варшава), «Здоров'я» (1885-1914 рр., Варшава), «Огляд гімнастичний» (1897-1901 рр., Краків), «Сокіл» (1902-1913 рр., Познань), «Рух» (1906-1914 рр., Варшава), «Щоденник здоров'я для всіх станів» [4].

У розвиток Польської держави в галузі оздоровлення населення значний вклад було зроблено А. Ландим – лікарем, педагогом, який на практиці створив «здорове місто» у одному з найвіддаленіших містечок Варшави, м. Золіборж, у вигляді Житлового Кооперативу, М. Кацпшаком – лікарем-гігієністом, співавтором статутів Всесвітньої Організації Здоров'я, який у 30-х рр. ХХ століття перший указав на те, що кожна людина має право бути здоровою, адже маючи здоров'я вона має сили добитися усього. Усе це, за А. Кацпшаком, характеризувало термін «позитивне здоров'я» [3; 7].

Гігієнічний рух кінця ХІХ – початку ХХ століття Польщі відіграв еднальну роль між світом лікарів та педагогів. Представниками цього руху були як лікарі (А. Віноградський, П. Гонтковський, Е. Мадейський, В. Осмольський, Е. П'ясецький, Й. Тхожницький та ін.) так і педагоги (М. Барановський, Й. Давіда, С. Карповіца, І. Мощенський та ін.), які активно опубліковували свої знання, концепції у підручниках, букварях, словниках. Результатом такого «сполучення» стало активне вживання терміну «культура здоров'я», складовою якого були: гігієнічна культура, санітарна культура, гігієнічне виховання, санітарна освіта, оздоровча освіта, оздоровче виховання, оздоровче навчання. Тобто культура здоров'я на даному етапі часу розглядалася переважно з точки зору гігієни та санітарії.

Висновки.

Плеяда педагогів, лікарів Польщі збагатили світ знаннями про формування та збереження здоров'я дітей і молоді не тільки засобами фізичного виховання, а й дотриманням правил гігієни, правильного харчування та загартування, тим самим надавши терміну «культура здоров'я» більш широкого значення.

Перспективою подальших досліджень вбачаємо пошук напрямів дослідження проблеми формування культури здоров'я особистості в Польщі.

Література

1. Гах Р.В. Внесок польських педагогів у розвиток фізичного виховання (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Р.В. Гах // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 13. – С. 98–100. – (Серія №15: «Науково-педагогічні проблеми фізичної культури / Фізична культура і спорт»).
2. Bobrowska-Nowak W. Początki i rozwój działalności opiekuńczej na ziemiach polskich od połowy XVII stulecia do zakończenia i Wojny Światowej / W. Bobrowska-Nowak. – Warszawa, 1994. – s. 22.
3. Demel M. Aleksander Landy. Życie i dzieło / M. Demel. – Warszawa, 1982. – S. 110.
4. Gaj J. Dzieje kultury fizycznej w Polsce / J. Gaj, K. Hadzelek. – Poznań, 1997. – 293 s. – (Seria: Podręczniki).
5. Gołębiowski Ł. Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub niektórych tylko prowincjach / Ł. Gołębiowski. – Warszawa: Wydawnictwo Artystyczne i Filmowe, 1983. – S. 332.
6. Gora W.A. Tradycje Opieki i Pomocy społecznej w Polsce / W.A. Gora. – Warszawa, 1997. – S. 25.
7. Kacprzak M. Higiena szkolna / M. Kacprzak. – Warszawa: PZWL, 1958. – S. 27.
8. Korczak J. Wstępne słowo do książki J. Śniadeckiego „O wychowaniu fizycznym dzieci” / J. Korczak. – Warszawa, 1920. – S. 2-4.
9. Krasuski A. Leopold Lafontaine, lekarz, działacz społeczny, protochirurg armii Księstwa Warszawskiego / A. Krasuski // Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych. – Kraków, 1942. – T. II. – S. 17-19.
10. Krawczyk Z. Społeczno-kulturowe funkcje wychowania fizycznego i sportu. Analiza poglądów Eugeniusza Piaseckiego / Z. Krawczyk // Natura Kultura Sport, kontrowersje teoretyczne w Polsce. – Warszawa, 1970. – Pp. 163-217.
11. Kurdybacha L. Pisma wybrane / L. Kurdybacha. – Warszawa: WSiP, 1976. – T. I. – 506 s.
12. Lipoński W. Sport in the Slavic World before Communism: Cultural Traditions and National Functions / W. Lipoński // The European Sports History Review, 1999. – Vol. 1. – Pp. 25-27.
13. Madejski E. Gimnastyka racjonalna / E. Madejski. – Lwów, 1871. – 78 s.

Reference

1. Gakh R.V. *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova* [Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. Dragomanova], 2011, vol.13, pp. 98–100.
2. Bobrowska-Nowak W. *The origins and development of welfare activities on Polish soil since the mid-seventeenth century to terminate and World War* [Początki i rozwój działalności opiekuńczej na ziemiach polskich od połowy XVII stulecia do zakończenia i Wojny Światowej], Warsaw, 1994, p. 22.
3. Demel M. *Aleksander Landy. Life and work* [Aleksander Landy. Życie i dzieło], / M. Demel. – Warsaw, 1982, p. 110.
4. Gaj J., Hadzelek K. *Acts of physical culture in Poland* [Dzieje kultury fizycznej w Polsce], Poznan, 1997, 293 p.
5. Gołębiowski Ł. *Games and activities in different states around the country or only some provinces* [Gry i zabawy różnych stanów w kraju całym lub niektórych tylko prowincjach], Warsaw, Publisher Art and Film, 1983, p. 332.
6. Gora W.A. *Traditions Care and Social Assistance in Poland* [Tradycje Opieki i Pomocy społecznej w Polsce], Warsaw, 1997, p. 25.
7. Kacprzak M. *School hygiene* [Higiena szkolna], Warsaw, PZWL, 1958, p. 27.
8. Korczak J. *The initial word of the book by J. Śniadeckiego „O physical education of children”* [Wstępne słowo do książki J. Śniadeckiego „O wychowaniu fizycznym dzieci”], Warsaw, 1920, pp. 2-4.
9. Krasuski A. Leopold Lafontaine, physician, social activist, protochirurg the Duchy of Warsaw [Leopold Lafontaine, lekarz, działacz społeczny, protochirurg armii Księstwa Warszawskiego]. *The work of the Commission of the History of Medicine and Science in Mathematics and Natural Sciences* [Prace Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych], Krakow, 1942, vol.2, pp. 17-19.
10. Krawczyk Z. Społeczno-kulturowe funkcje wychowania fizycznego i sportu. Analiza poglądów Eugeniusza Piaseckiego / Z. Krawczyk // Natura Kultura Sport, kontrowersje teoretyczne w Polsce. – Warszawa, 1970. – Pp. 163-217.
11. Kurdybacha L. *Selected writings* [Pisma wybrane], Warsaw, WSiP, 1976, vol.1, 506 p.
12. Lipoński W. Sport in the Slavic World before Communism: Cultural Traditions and National Functions. *The European Sports History Review*, 1999, vol.1, pp. 25-27.

14. Mizia T. Wstęp do „Powinności nauczyciela” G. Piramowicza / T. Mizia. – Warszawa: PZWS, 1958. – S. 5.
15. Oganowski Z. 700 lat myśli Polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku / Z. Oganowski. – Warszawa: PWN, 1993. – 738 s.
16. Petrycy S. Pisma wybrane / S. Petrycy. – Warszawa: PWN, 1956. – 589 s.
17. Piramowicz G. Powinności nauczyciela / G. Piramowicz. – Warszawa: WSiP, 1988. – 168 s.
18. Radiukiewicz S. Zarys rozwoju higieny i medycyny szkolnej w Polsce / S. Radiukiewicz // Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna, 1973. – Vol. 2. – S. 5-10.
19. Radwan-Pragłowski J. Polski Wiek Dziewiętnasty / J. Radwan-Pragłowski, K. Frysztański // Społeczne Dzieje Pomocy Człowiekowi: Od Filantropii Greckiej do Pracy Socjalnej, 1997. – S. 257-258.
20. Rej M. Żywot człowieka poczciwego. Ossolineum / M. Rej. – Wrocław, 1956. – 672 s.
21. Rotkiewicz M. Problematyka wychowania fizycznego na zjazdach nauczycielskich i kongresach pedagogicznych / M. Rotkiewicz, K. Hądzelek. – Warszawa, 1993. – S. 7-19.
22. Rotkiewicz M. Wychowanie fizyczne i higiena szkolna w świetle zjazdów i wystaw lekarzy i przyrodników polskich (1869-1914) / M. Rotkiewicz, S. Wilk // Wychowanie Fizyczne i Sport. – 1986. – Nr 3. – S. 81-98.
23. Śniadecki J. O fizycznym wychowaniu dzieci / J. Śniadecki. – Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”, 2005. – 147 s.
24. Zob. E. Grzelak, Chirurgia praktyczna Rafała Józefa Czerwiakowskiego / E. Zob. – Warszawa, 1969. – Pp. 3.
25. Zuchora K. Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie / K. Zuchora // Studia i Monografie. – Warszawa: AWF Józefa Piłsudskiego, 2000. - Nr 79. - S. 145-148.
13. Madejski E. *Gymnastics rational* [Gimnastyka racjonalna], Lvov, 1871, 78 p.
14. Mizia T. *Introduction to the „Duties Teacher” G. Piramowicza* [Wstęp do „Powinności nauczyciela” G. Piramowicza], Warsaw, PZWS, 1958, p. 5.
15. Oganowski Z. *700 years of thought Polish. Philosophy and social thought in the seventeenth century* [700 lat myśli Polskiej. Filozofia i myśl społeczna XVII wieku], Warsaw, PWN, 1993, 738 p.
16. Petrycy S. *Selected writings* [Pisma wybrane], Warsaw, PWN, 1956, 589 p.
17. Piramowicz G. *Duties teacher* [Powinności nauczyciela], Warsaw, WSiP, 1988, 168 p.
18. Radiukiewicz S. An outline of the development of health and medical education in Poland [Zarys rozwoju higieny i medycyny szkolnej w Polsce]. *Physical education and school hygiene* [Wychowanie Fizyczne i Higiena Szkolna], 1973, vol.2, pp. 5-10.
19. Radwan-Pragłowski J., Frysztański K. *Polish nineteenth century* [Polski Wiek Dziewiętnasty]. *Social Assistance acts of a man: from philanthropy hellenic social work* [Społeczne Dzieje Pomocy Człowiekowi: Od Filantropii Greckiej do Pracy Socjalnej], 1997, pp. 257-258.
20. Rej M. *Life honest man. Ossolineum* [Żywot człowieka poczciwego. Ossolineum], Wrocław, 1956, 672 p.
21. Rotkiewicz M. Hądzelek K. *The issue of physical education teacher conferences and congresses pedagogical* [Problematyka wychowania fizycznego na zjazdach nauczycielskich i kongresach pedagogicznych], Warsaw, 1993, pp. 7-19.
22. Rotkiewicz M. Wilk S. *Physical education and school hygiene in the light of conventions and exhibitions doctors and naturalists Polish (1869-1914)* [Wychowanie fizyczne i higiena szkolna w świetle zjazdów i wystaw lekarzy i przyrodników polskich (1869-1914)], *Physical education and sport* [Wychowanie Fizyczne i Sport], 1986, vol.3, pp. 81-98.
23. Śniadecki J. *About the physical education of children* [O fizycznym wychowaniu dzieci], Warsaw, Publisher Academic “Zak”, 2005, 147 p.
24. Zob. E. Grzelak. *Practical surgery Raphael Joseph Czerwiakowski* [Chirurgia praktyczna Rafała Józefa Czerwiakowskiego], Warsaw, 1969, p. 3.
25. Zuchora K. Thoughts and observations of physical education and sport [Myśli i uwagi o wychowaniu fizycznym i sporcie], *Study the Monographs* [Studia i Monografie], 2000, vol.79, pp. 145-148.

Информация об авторе:

Ермакова Татьяна Сергеевна: ORCID: 0000-0002-3081-0229; tatiana-iermakova@rambler.ru; Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды; ул. Артема, 29, г. Харьков, 61002, Украина.

Information about the author:

Iermakova T.S.: ORCID: 0000-0002-3081-0229; tatiana-iermakova@rambler.ru; Kharkiv National Pedagogical University named after G.S. Skovoroda; Artema str., 29, Kharkiv, 61002, Ukraine.

Цитуйте эту статью как: Єрмакова Т.С. Особливості формування культури здоров'я школярів в Польщі: історичний аспект // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2014. – № 6 – С. 16-20. doi:10.6084/m9.figshare.1004090

Cite this article as: Iermakova T.S. Peculiarities of forming health culture of pupils in Poland: historical aspect. *Pedagogics, psychology, medical-biological problems of physical training and sports*, 2014, vol.6, pp. 16-20. doi:10.6084/m9.figshare.1004090

Elektronная версия этой статьи является полной и может быть найдена на сайте: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/arhive.html>

The electronic version of this article is the complete one and can be found online at: <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/arhive-e.html>

Это статья Открытого Доступа распространяется под терминами Creative Commons Attribution License, которая разрешает неограниченное использование, распространение и копирование любыми средствами, обеспечивающими должное цитирование этой оригинальной статьи (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/deed.ru>).

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited (<http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/deed.en>).

Дата поступления в редакцию: 23.01.2014 г.
Опубликовано: 03.03.2014 г.

Received: 23.01.2014
Published: 03.03.2014